

УДК 903'12 (477.42) «632»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.1\(29\).387](https://doi.org/10.33782/eminak2020.1(29).387)

ПАМ'ЯТКИ КАМ'ЯНОЇ ДОБИ ЛУГІНСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Іван Хоптинець

Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф
(м. Київ, Україна)

e-mail: vanhopta@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1143-785X>

Стаття присвячена археологічним пам'яткам кам'яної доби Лугинського району Житомирської області. У ній дається коротка історія досліджень краю та характеристика всіх відомих на даний момент археологічних пунктів, опис їхніх матеріалів, культуро-хронологічна інтерпретація. Пам'ятки розміщено у хронологічному порядку (від найдавніших). Частина із них вперше публікується у повній мірі. Озвучуються проблеми та перспективи досліджень у регіоні, який досить довгий час ігнорувався археологами.

Ключові слова: археологічна пам'ятка, кам'яна доба, палеоліт, мезоліт, неоліт

Лугинський район розташований на півночі Житомирської області, що є складовою частиною українського Полісся. Межує він із Олевським, Овруцьким, Народицьким, Коростенським та Ємільчинським районами. Територія краю є рівнинною з кількома групами невеликих піщаних підвищень (параболічні дюни) утворених льодовиком. Основною водною артерією являється р. Жерев, а більшість інших річок є його притоками. Саме з його басейном пов'язана основна кількість археологічних пам'яток.

Метою даної статті є публікація всіх відомих на даний момент пам'яток кам'яної доби Лугинського району Житомирської області, короткий опис історії дослідження регіону. Частина пунктів вперше публікується у повній мірі (пам'ятки відкриті Північно-Житомирською археологічною експедицією раніше публікувались лише тезисно). Вони подаються у хронологічному порядку, з коротким описом і культуро-хронологічною інтерпретацією.

Крім того, завданням статті є привернути увагу широкого кола науковців до регіону, визначити проблеми та перспективи дослідження найдавніших пам'яток краю.

Довгий час територія району ігнорувалась науковцями. Основною причиною такого ставлення є достатньо північне розміщення краю, завдяки якому виникла стала думка про зруйнованість пам'яток льодовиками та їх діяльність. Незважаючи на певні дослідження суміжних територій, які у свій час проводили І.Ф. Левицький, Д.Я. Телегін, М.І. Гладких, Л.Л. Залізник, Д.Ю. Нужний та інші, на Лугинщині жоден з них не працював. Лише дослідження Ю.В. Кухарчука у 1980-х рр. пов'язані з обстеженням окремих населених пунктів району та відкриттям кількох пам'яток кам'яної доби навколо сіл Повч і Степанівка. Поблизу першого автор описує пункт, що відноситься до фінального палеоліту, а біля другого три місцезнаходження пізнього па-

леоліту¹. Лише останнім часом, завдяки наполегливості місцевих краєзнавців, інтерес до археології краю зріс.

Новий етап археологічних досліджень району пов'язаний з відкриттям комплексу археологічних пам'яток Великий Дивлин. Його першовідкривачем є місцевий краєзнавець, вчитель історії, завідувач шкільного краєзнавчого музею с. Липники Микола Олександрович Хоптинець. Про знахідки перших артефактів кам'яної доби та періоду Київської Русі він повідомив сектор археології та пам'ятокознавства Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі ДНЦЗКСТК) і кафедру археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 2006 р. Саме у цьому році і було проведено перші наукові розвідки поблизу сіл Липники, Бучмани і Великий Дивлин, а також по південній межі Овруцько-Словечанського кряжу².

Крім того, починаючи з 2008 р., свої дослідження у районі періодично проводили члени Овруцької та Східно-Волинської археологічних експедицій ІА НАНУ у тісній співпраці з ДНЦЗКСТК та місцевими краєзнавцями. Ними були обстежені околиці сіл Шеметиця, Красностав, обстежені пам'ятки епохи каменю поблизу сіл Повч та Липники³. Їхні розвідки продовжувались і в наступні роки: у 2010 р. в басейні р. Жерев обстежено 17 пам'яток⁴; 2012 р. – обстежені околиці сіл Кремно, Старі Новаки, Калинівка, Путиловичі, Літки, Великий Ліс, Липники, Повч⁵; 2014 р. – довкола сіл Бобричі, Червона Волока, Теснівка, Запілля, Степанівка й ін.⁶

У 2016 р. Північно-Житомирською археологічною експедицією були проведені розвідки в районі, під час яких обстежено басейни річок Жерев і Мощаниця, а також околиці деяких сіл, що знаходяться в їхніх межах⁷. Результатами розвідок стало істотне розширення археологічної карти Лугинщини (20 нових пунктів, з яких 12 епохи каменю) та перевірено й зафіксовано 10 пам'яток про які повідомив місцевий краєзнавець М.О. Хоптинець.

¹ Кухарчук Ю.В. Отчет о разведке в Житомирском Полесье в 1984 году / Гладылин В.М. и др. // Отчет о работах постоянно действующей палеолитической экспедиции Археологического музея Института зоологии АН УССР за 1984 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАН України). Ф. 64. 1984/103. С. 29-40.

² Шидловський П.С., Опанасюк А.М., Хоптинець І.М. Нові знахідки палеолітичної доби на Житомирщині // Дослідження первісної археології в Україні (до 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль). Матеріали міжнародної наукової конференції «Радомишль та його історія» (3-4 жовтня 2006 р). Київ: «Корвін Пресс», 2008. С. 89.

³ Павленко С.В., Томашевський А.П., Борисов А.В., Переверзев С.В. Дослідження в Овруцькому та Лугинському р-нах Житомирської обл. у 2009 р. // Археологічні дослідження в Україні 2009. Київ, 2010. С. 316-317.

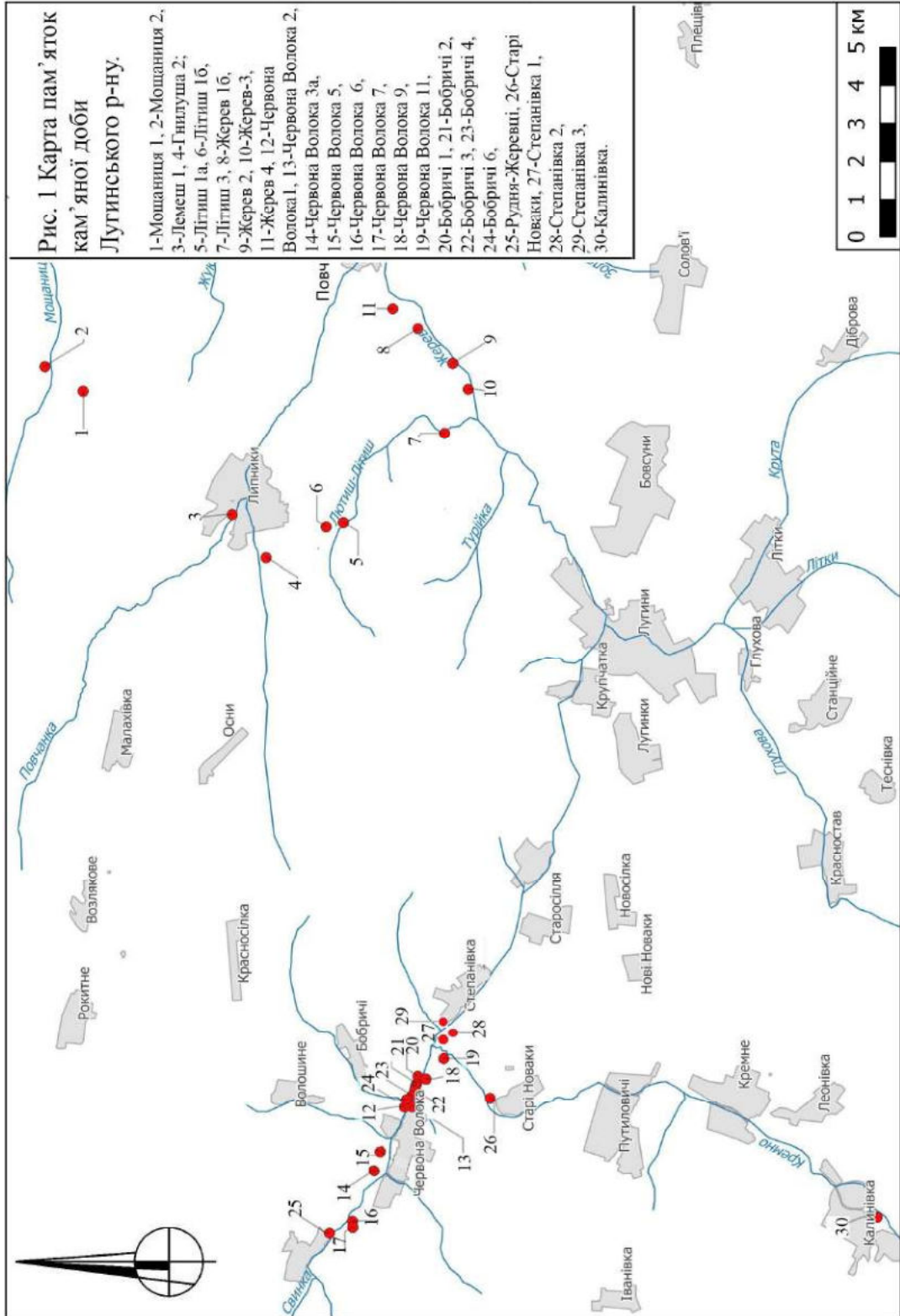
⁴ Павленко С.В., Томашевський А.П., Борисов А.В., Переверзев С.В. Розвідки на території Житомирської обл. // Археологічні дослідження в Україні 2010. Київ; Полтава, 2011. С. 255-256.

⁴ Павленко С.В., Томашевський А.П., Борисов А.В., Переверзев С.В. Розвідки на Житомирщині // Археологічні дослідження в Україні 2012. Київ, 2013. С. 156.

⁵ Павленко С.В., Томашевський А.П. Розвідки на Житомирщині // Археологічні дослідження в Україні 2014. Київ: «Стародавній Світ», 2015. С. 36-38.

⁶ Хоптинець І.М., Розвідки в Лугинському районі на Житомирщині // Археологічні дослідження в Україні 2016. Київ, 2018. С. 31-32.

⁷ Хоптинець І.М. Карта пам'яток кам'яної доби Лугинського р-ну на Житомирщині. Проблеми та перспективи досліджень у регіоні // Інтерпретація археологічних джерел: здобутки та виклики. Матеріали конференції молодих вчених. Київ, 2017. С. 29-32.

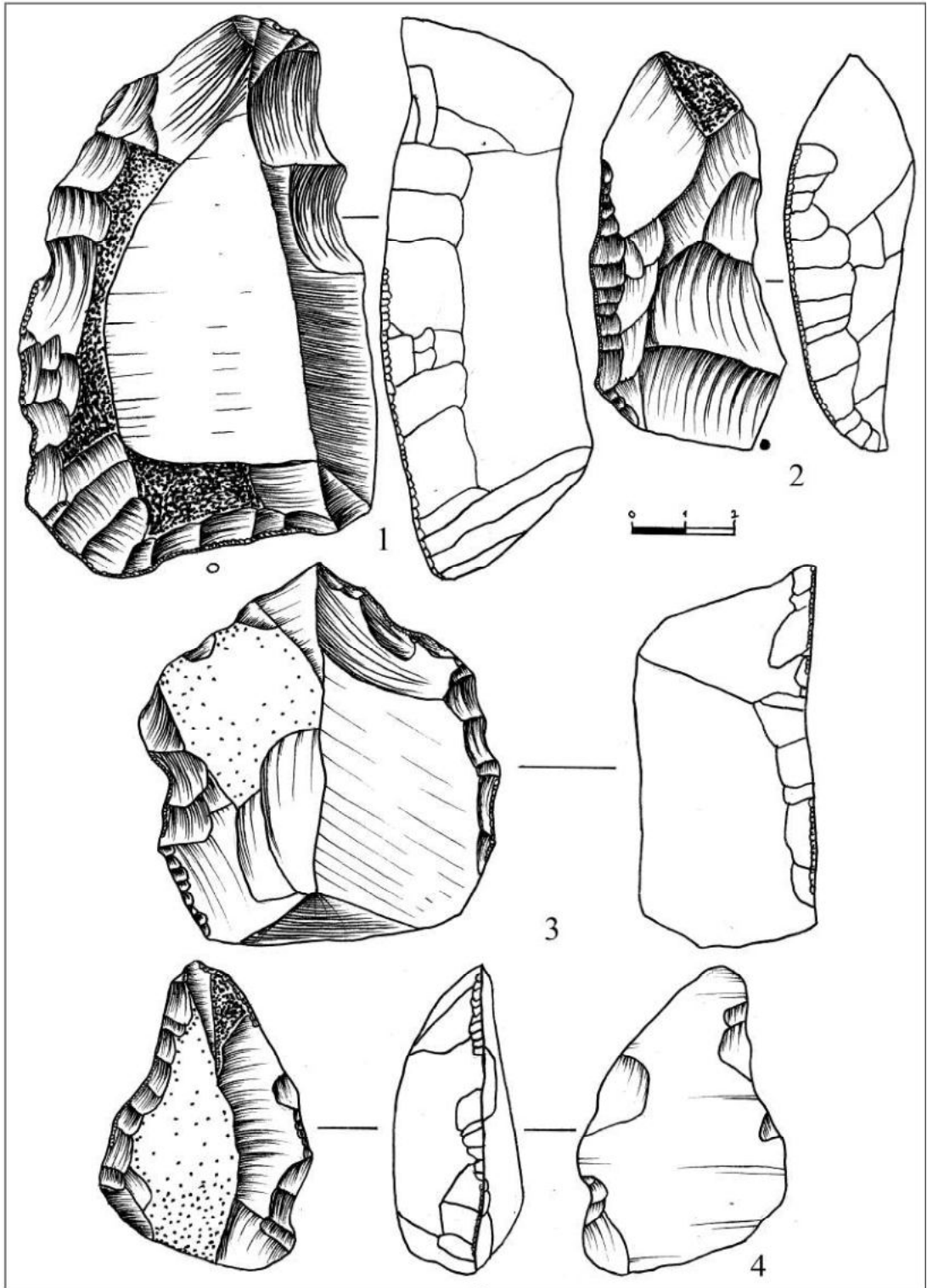

Рис. 2. Літиш 3.

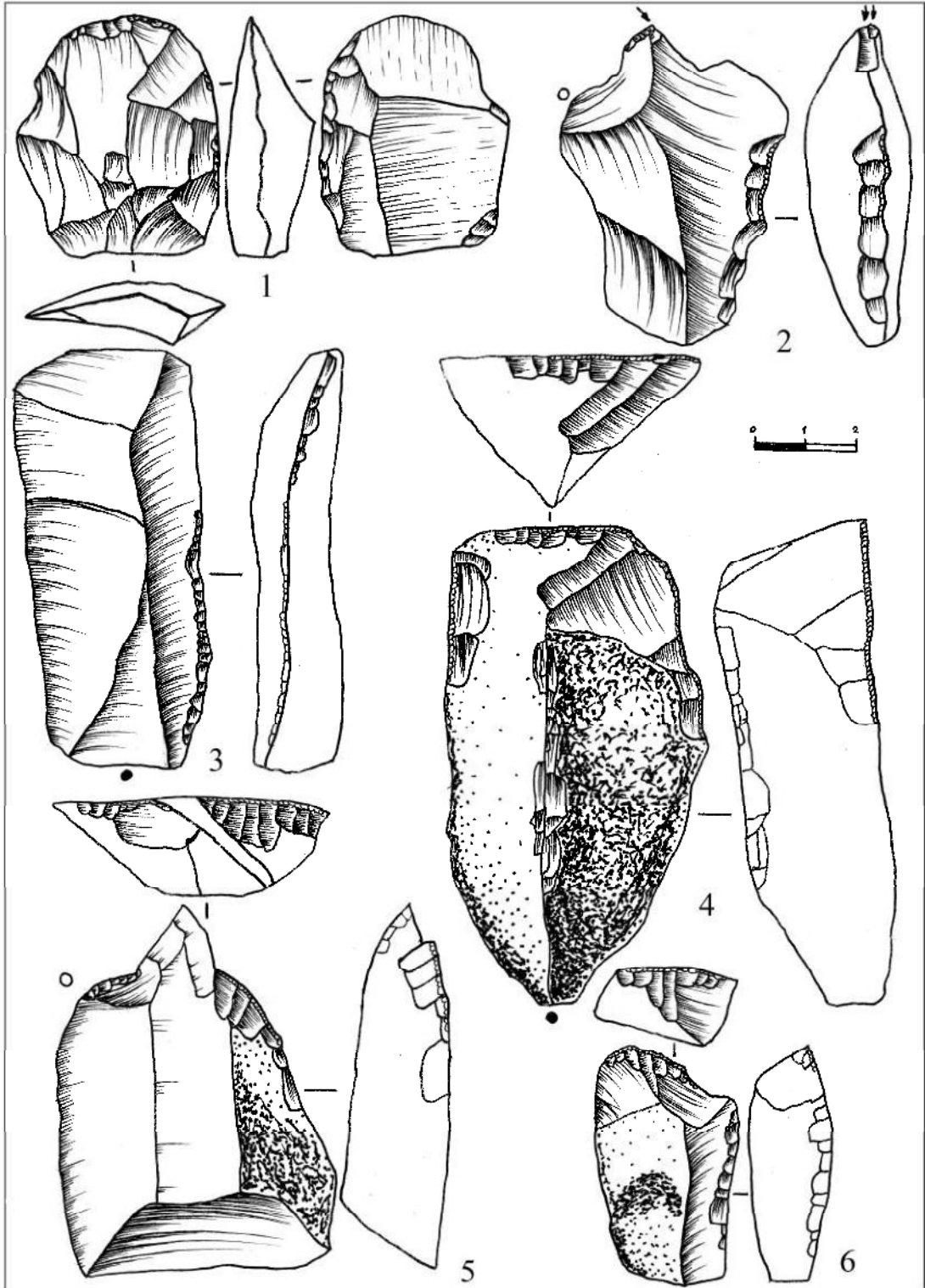

Рис. 3. 1 – Червона волока 11; 2-4 – Жерев 4; 5-6 – Жерев 1Б

Пам'ятки доби палеоліту

Літиш 3. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем⁸, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Розташована у лісі на високій терасі лівого берега р. Літиш, у місці, де ґрунтова дорога перетинає її русло (рис. 1). Артефакти зібрані серед виходів моренного кременю на площі 0,0903 га.

Колекція складається з 18 виробів. Знахідки, діляться на дві групи. Артефакти першої мають архаїчний вигляд, вкриті глибокою патиною та сильно люстровані. До них відносяться 9 одиниць: скребла на відщепі – 3 (рис. 2, 1-2); скребло на морозобійному відщепі – 1; скребло на природному уламку – 1 (рис. 2, 3); відщепи ретушовані – 4 (рис. 2, 4). Технологічно та типологічно, знахідки першої групи можна віднести до середнього палеоліту. Проте, насторожує відсутність відходів виробництва, та класичних двосторонніх знарядь. Знахідки другої мають більш пізній вигляд і відносяться до бронзового віку.

Червона Волока 11. Пам'ятка відкрита Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташована на мисі утвореному з півночі правим берегом р. Жерев, зі сходу лівим берегом р. Кремна, що впадає в першу (рис. 1). Площа на якій зібрано підйомний матеріал становить 0,5358 га.

Пам'ятка є полікультурною, її матеріали відносяться до кількох археологічних періодів, крім палеоліту можна виділити матеріали мезо-неолітичного часу.

Найдавнішими артефактами виявленими на місцезнаходженні є група знахідок, що відносяться до середнього палеоліту. До неї входять 6 відщепів і зламаний у процесі виробництва біфас (рис. 3, 1).

Наступна група матеріалу складається з 29 виробів. До неї входять 3 нуклеуси: 2 одноплощадкових призматичних і двоплощадковий. Крім того до відходів виробництва відносяться 1 пренуклеус, 15 відщепів, 2 пластини, 3 уламки та 2 лусочки. Вироби із вторинною обробкою представлені трьома ретушованими відщепами.

За техніко-типологічними характеристиками, враховуючи пластинчастість колекції та практично відсутню патину, дану групу, ймовірно, можна віднести до періоду мезоліту-неоліту.

Жерев 4. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Знаходиться за 1,2 км на пд.-зх. від крайніх хат с. Повч, на високому мисі лівого берега р. Жерев, за 250 м від сучасної берегової лінії (рис. 1). Артефакти зібрані у колях лісової, піщаної дороги та навколо неї на площі 0,1357 га.

Колекція складається із 16 виробів. З них 11 відходів виробництва: нуклеус одноплощадковий торцевий на відщепі, нуклеус одноплощадковий призматичний; пластини – 3; відщепи – 5; нуклеподібний уламок – 1. Зі знарядь праці виявлено скребачку кінцеву на пластині (рис. 3, 4), скребло на відщепі, різець бічний (рис. 3, 2), ретушовані відщеп і пластину (рис. 3, 3).

За техніко-типологічними характеристиками (призматичне розколювання направлене на здобуття широких пластин, редуціювання карнизів) і глибокою патиною дану пам'ятку можна віднести до пізнього палеоліту, можливо до гравету.

Жерев 1Б. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Знаходиться за 2,05 км на пд.-зх. від крайніх хат с. Повч і за 1,22 км на пд.-зх. від Повчанської ГЕС. Розташована на високому мисі лівого берега р. Жерев за 100 м від сучасної берегової лінії (рис. 1). Артефакти зібрані у колях лісової, піщаної дороги, на площі 0,0353 га.

⁸ Хоптинець М.О. Липники: шлях з минулого в майбутнє. Липники, 2018. С. 15.

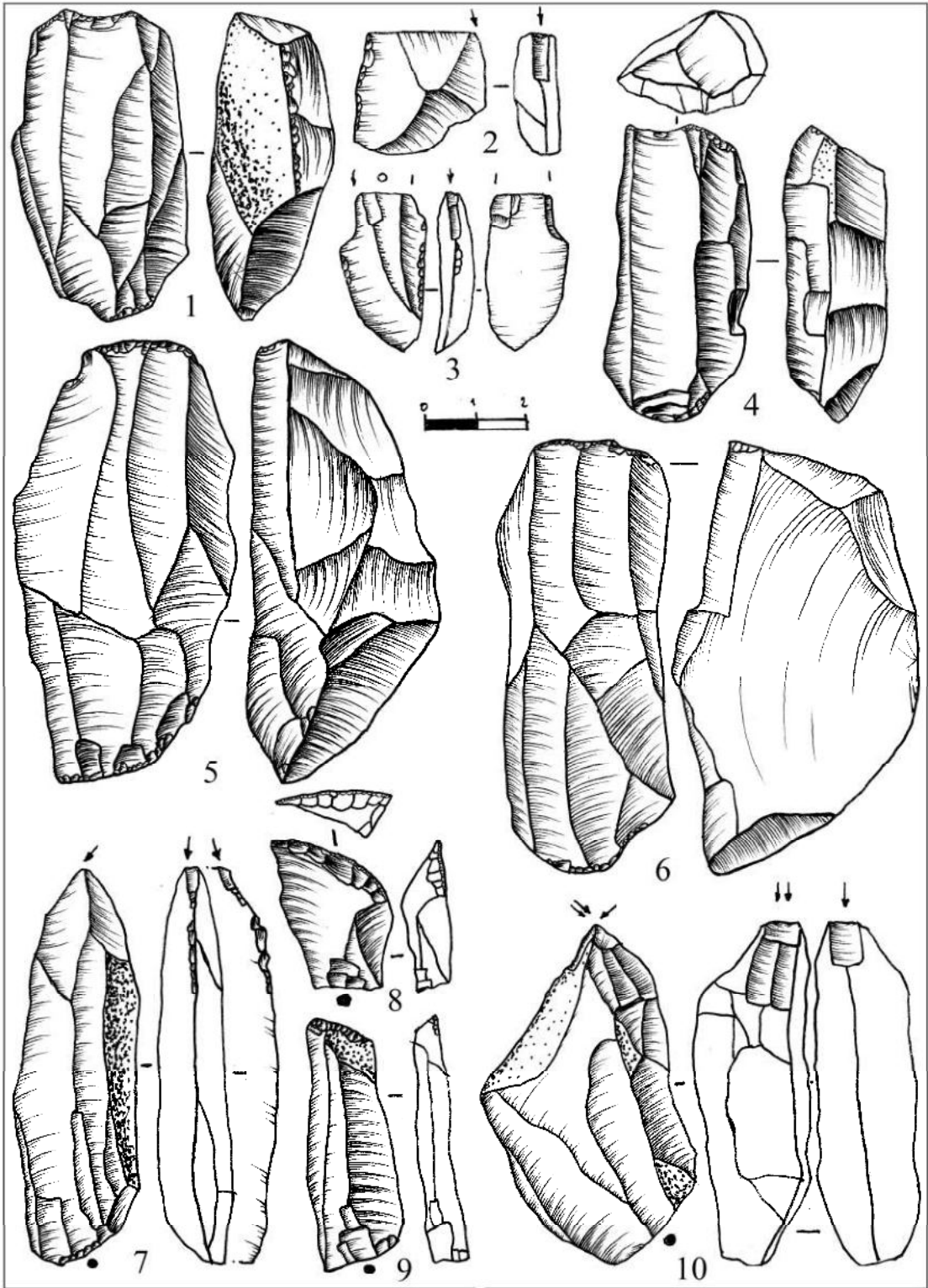

Рис. 4. 1-3 – Жерев 2; 4 – Лемеш 1; 5-10 – Старі Новаци

Загальна кількість матеріалу становить 15 одиниць, серед яких 3 знаряддя та 12 відходів виробництва (пластини – 7, відщепи – 5). Вироби із вторинною обробкою представлені ретушованим відщепом і 2 кінцевими скребачками (рис. 3, 6), одна з яких середньо-висока з недоробленим лезом (рис. 3, 5).

За техніко-типологічними характеристиками та ступенем патинізації пам'ятку можна віднести до епохи пізнього палеоліту. Проте невелика кількість артефактів і відсутність показових знарядь, на жаль, не дають можливості більш точної культурної інтерпретації.

Великий Дивлин I, скупчення А. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем, розташовується за 80 м на північ від урочища «Гора Дивлинська», знаходиться нагородах села, розорується. Значна кількість археологічних знахідок походить із підйомного матеріалу, зібраного з площі 10×15 м².

Крім зборів підйомного матеріалу, у 2007 р. проводилося шурфування, а в 2008 р. закладено невеликий розкоп. Завдяки цьому було виявлено залишки культурного шару. Загальна кількість крем'яних виробів зі скупчення А, виявлених під час досліджень 2006-2010 рр., налічує 767 одиниць, представлених як відходами виробництва, так і знаряддями праці.

Знаряддя праці (99 од.) представлені ретушованими відщепами та пластинами; скребками, різцями (бічні, кутові, серединні); скобелями; проколками тощо. Мікроінвентар представлений 4 од., серед яких є дистальний фрагмент вістря, 2 фрагменти пластинок із притупленим краєм і тронкована пластинка.

Техніко-типологічні характеристики матеріалів пам'ятки вказують на досить розвинений етап у межах пізнього палеоліту та на епіграветтський шлях розвитку у цілому. Найближчими аналогіями є епіграветтські комплекси Північної Житомирщини, розташовані на південному краї Овруцько-Словечанського кряжу – Довгиничі Збраньки та Шоломки I¹⁰.

Великий Дивлин I, скупчення Б. Пам'ятка відкрита експедицією ДНЦЗКСТК, розташовується за 140 м на північ від урочища «Гора Дивлинська», безпосередньо на південному краї городища «Гора Султанка», знаходиться нагородах села, розорується. Незначна кількість археологічних знахідок походить із підйомного матеріалу, зібраного з площі 15×15 м, що свідчить про досить чітку локалізацію пам'ятки. У 2008 р. через скупчення пролягла траншея газопроводу, яка зруйнувала частину археологічної пам'ятки, що дозволило зібрати більшу частину підйомного матеріалу. Серед якого 27 відходів виробництва, 3 ретушовані відщепи та ретушована пластинка.

На жаль, у матеріалах комплексу не представлені знаряддя праці й елементи мисливської зброї, що дають уявлення про культурно-хронологічну належність пам'ятки. Але, у будь-якому разі, типолого-статистичні та технологічні характеристики комплексу дозволяють попередньо віднести пам'ятку до заключних етапів пізнього палеоліту¹¹.

Великий Дивлин I, скупчення В. Пам'ятка відкрита експедицією ДНЦЗКСТК у

⁹ Шидловський П.С., Хоптинець М.О. Проблеми дослідження та охорони археологічного комплексу пам'яток «Великий Дивлин» // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. Вип. 6. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. С. 537.

¹⁰ Шидловський П.С., Хоптинець І.М. Пізньопалеолітичний комплекс Великий Дивлин на Північній Житомирщині // Кам'яна доба України. № 13. 2010. С. 179-188.

¹¹ Хоптинець І.М., Шидловський П.С. Комплекс археологічних пам'яток поблизу села Великий Дивлин на Житомирщині // Матеріали III Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції (Житомир, 12-13 листопада 2010 р.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 97-99.

2008 р., розташовується за 200 м на північний-схід від урочища «Гора Дивлинська», за 80 м від південно-східного краю городища «Гора Султанка», знаходиться на горах села, розорюється (рис. Б. 4). Незначна кількість археологічних артефактів походить із підйомного матеріалу, зібраного з площі 25×30 м. У 2008 р. поруч зі скупченням з південної сторони пролягла траншея газопроводу.

Підйомний матеріал представлений крем'яними виробами, серед яких переважають відходи виробництва. На жаль, невелика кількість артефактів не дає можливості чіткої культуро-хронологічної інтерпретації пам'ятки, але дозволяє віднести її до завершальних етапів пізнього палеоліту¹².

Великий Дивлин І, скупчення Г. Пам'ятка відкрита спільною експедицією ДНЦЗКСТК з кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (керівник – П.С. Шидловський) у 2009 р. Стоянка розташовується за 160 м на південний-схід від урочища «Гора Дивлинська», знаходиться на сільських горах, які розорюються. Незначна кількість археологічних артефактів походить із підйомного матеріалу, зібраного з площі 15×15 м, що свідчить про досить чітку локалізацію пам'ятки. Підйомний матеріал представлений крем'яними виробами, серед яких переважають відходи виробництва. Як і попередні 2 пункти, скупчення Г можна віднести до завершальних етапів пізнього палеоліту¹³.

Великий Дивлин І, скупчення Д. Пам'ятка відкрита експедицією ДНЦЗКСТК і Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розташовується за 88 м на схід від урочища «Гора Дивлинська», на сільських горах, що розорюються. Більшість археологічних артефактів походить із підйомного матеріалу, зібраного з площі 15×15 м. Крім того, у 2009 р. було закладено шурф. Унаслідок незначної глибини залягання відбувається активна руйнація пам'ятки сильними еоловими процесами й оранкою.

Кількість матеріалу добутого з шурфа та зібраного на поверхні становить близько трьох сотень виробів, представлених як відходами виробництва, так і знаряддями. Серед останніх є скребачки, різці, ретушовані відщепи та пластини. Нуклеуси представлені як одно- так і двоплощинковими (8 і 7 відповідно). Серед останніх виділяються 4 зустрічних. Завдяки цьому, а також проксимальній частині виробу з центральною пласкою підтескою, яку автори інтерпретували як уламок вістря, пам'ятка була віднесена до свідерського кола¹⁴. Хоча у попередніх публікаціях її датували просто у межах пізнього палеоліту¹⁵, але пам'ятка потребує додаткових досліджень та уточнення культуро-хронологічної належності.

Степанівка І-ІІІ. Пам'ятки відкриті Ю.В. Кухарчуком у 1984 р. Степанівка І розташована за 500 м на пд-зх від однойменного села, на правому березі р. Жерев. Степанівка ІІ за 500 м на південь від села на тому ж березі. Степанівка ІІІ за 150 м на захід від села на лівому березі (рис. 1).

Колекції є невеликими й обмежуються підйомним матеріалом. Найбільша з них, Степанівка І, налічує 18 артефактів, серед яких автор виділяє знаряддя, у тому числі і

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Шидловський П.С., Лизун О.М. Стоянка Великий Дивлин «Д» у контексті палеоліту північної Житомирщини. // Волинські історичні записки. Т. 9. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 168-181.

¹⁵ Шидловський П.С., Хоптинець М.О. Проблеми дослідження та охорони археологічного комплексу пам'яток «Великий Дивлин» // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип. 6. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. С. 537.

вістря та скребачку. Ю.В. Кухарчук порівнює матеріали пункту із Мізинською стоянкою.

Іншим двом пунктам, очевидно через незначну кількість матеріалу, автор не дає культурно-хронологічного визначення, вони лишаються у межах пластинчастих індустрій кам'яної доби¹⁶.

Жерев 2. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Знаходиться за 3,37 км на пд.-зх. від крайніх хат с. Повч і за 2,52 км від Повчанської ГЕС. Розташована на високому мисі лівого берега р. Жерев, велика частина якого зруйнована в середині ХХ ст. завдяки будівництву ГЕС та водосховища. Площа вцілілої частини пам'ятки 0,0715 га.

Колекція складається з 34 виробів. Відходи виробництва налічують 23 одиниці, серед яких: нуклеус двоплощадковий зустрічний, зі скошеними площадками (рис. 4, 1); пластини – 3; відщепи – 13; уламки – 4; лусочки – 2. Знаряддя праці представлені 2-ма різцями кутовими на пластинах (Рис. 4, 2-3), скребачкою кінцевою на первинному відщепі, скребачкою боковою, 6-ма ретушованими відщепами та уламком знаряддя.

За технікою розщеплення, враховуючи наявність біповздовжніх пластин та, двоплощадкового зустрічного нуклеуса, дана пам'ятка відноситься до свідерської культури.

Лемеш 1. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем¹⁷, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Знаходиться на високому мисі лівого берега р. Лемеш (Повчанка), практично в центрі с. Липники, нагородах (рис. 1). Площа пам'ятки становить 0,2419 га.

Колекція складається з 22 виробів. Практично всі вони є відходами виробництва – 20 одиниць. Серед них: нуклеус з двома скошеними площадками та зустрічним розколюванням (рис. 4, 5); авіважі – 2; пластина – 1; відщепи – 13 (з них 3 первинні); уламки – 3. Знаряддя праці нечисельні та представлені різцем серединним на масивній пластині та відщепом ретушованим по дистальному кінці з вентрального краю.

Незважаючи на невелику кількість знахідок, пам'ятку можна віднести до свідерської культури. Причиною для цього є типовий для даної індустрії нуклеус – дві скошені площадки, зустрічне послідовне пластинчасте розколювання.

Старі Новаки. Пам'ятка відкрита Східно-Волинською археологічною експедицією¹⁸. Розташовується на північній околиці однойменного села, за 340 м на пн.-сх. від крайньої хати (рис. 1). Пункт являє собою велику за площею (4,4462 га) майстерню з розколення кременю, виходи якого знаходяться на берегах та у руслі річки.

Загальна кількість матеріалу зібраного на поверхні становить 49 одиниць. Основна кількість їх є відходами виробництва – 36 од., які представлені 12 нуклеусами, 2 авіважами, 13 пластинами, 1 біповздовжньою пластинкою та 8 відщепами. Нуклеуси представлені 8 одноплощадковими: 3 призматичні; 1 призматичний максимальної спрацьованості (рис. Г.13, 4); 1 сплющений максимальної спрацьованості; 1 торцевий; 1 на відщепі; 1 одноплощадковий з негативами від відщепів (рис. Г.13, 3). Дво-

¹⁶ Кухарчук Ю.В. Отчет о разведке в Житомирском Полесье в 1984 году / Гладилін В.М. и др. // Отчет о работах постоянно действующей палеолитической экспедиции Археологического музея Института зоологии АН УССР за 1984 г. // НА ІА НАН України. Ф. 64. 1984/103. С. 29-40.

¹⁷ Хоптинцев М.О. Липники: шлях з минулого в майбутнє... С. 15.

¹⁸ Павленко С.В., Томашевський А.П., Борисов А.В., Переверзев С.В. Розвідки на Житомирщині // Археологічні дослідження в Україні 2012. Київ, 2013. С. 156.

площадкові нуклеуси представлені 2-ма свідерськими зі скошеними площадками та зустрічним розколюванням (рис. 4, 6); 2 нуклеусами з альтернативно розміщеними робочими поверхнями. Крім того у колекції є 13 пластин і 8 відщепів, з яких 1 первинний.

Вироби із вторинною обробкою, у кількості 13 од., представлені: 5 різцями (1 – серединний на пластині, 1 – серединний на відщепі (рис. 4, 10), 2 – кутові (рис. Г.14, 5), 1 – бічний ретушний (рис. 4, 7)); 3 скребачками (2 – кінцеві на відщепі (рис. 4, 8), 1 – на морозобійному відщепі (рис. Г.14, 2)); 1 скобелем на пластині; 1 кототронковою пластиною (рис. 4, 9); 1 пластиною з ретушню; 1 ретушованим уламком.

За техніко-типологічними характеристиками матеріал майстерні є полікультурним. Серед індустрій пам'ятки чітко виділяється свідер (2 характерні нуклеуси та наявність типових, біповздожних пластин). Інший матеріал відноситься до різних культур мезо-неолітичної епохи, без можливості чіткої культуро-хронологічної інтерпретації, через відсутність показових речей.

Пам'ятки епохи мезоліту-неоліту

Великий Дивлин I скупчення Е. Пам'ятка відкрита експедицією ДНЦЗКСТК і Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розташована за 1 км на північний схід від хат с. Бучмани, за 21 м на південний захід від урочища «Гора Дивлинська». Частиною пам'ятки проходить ґрунтова дорога на с. Бучмани. Заболочені низини оточують стоянку із заходу та сходу. На півдні починається край вододільного плато між рр. Жерев і Дивлінка.

Дослідження пам'ятки тривали протягом чотирьох років (2009-2012), за які було розкопано 49 м², та виявлено 7796 артефактів. Серед них 79 вироби із вторинною обробкою та 7717 відходів виробництва. Крім того було виявлено 14 різних об'єктів, серед яких 2 точки, 4 ями-вогнища, 7 сміттєвих ям і 1 будівля, інтерпретована як господарська¹⁹.

Матеріали пам'ятки неодноразово публікувались (пункт є найкраще дослідженим у регіоні). За попередніми висновками стоянку віднесли до осокорівської культури²⁰, проте після накопичення інформації (збільшення на порядки кількості матеріалу, виявлені об'єкти, радіо-вуглецеві дати, дані палеоботаніки) її було віднесено до періоду мезоліту, можливо кудлаївської культури. Хоча остаточне вирішення культурно-хронологічної інтерпретації пам'ятки автори залишили відкритим²¹.

Бобрічі 1. Пам'ятка відкрита Східно-Волинською археологічною експедицією в 2014 р.²², розташована за 1,35 км на південь від однойменного села (рис. 1). Артефакти зібрано на площі 0,25 га, на високій, піщаній терасі лівого берега р. Жерев. Загальна кількість матеріалу становить 28 одиниць. З них 26 – це вироби з кременю та два фрагменти кераміки.

¹⁹ Переверзев С.В., Хоптинець І.М., Сорокун А.А. Стоянка Великий Дивлин 1 (скупчення Е) на Житомирщині // Кам'яна доба України. 2015. Вип. 16. С. 126-143.

²⁰ Шидловський П.С., Хоптинець І.М. Пізньопалеолітичний комплекс Великий Дивлин на Північній Житомирщині // Кам'яна доба України. 2010. № 13. С. 179-188.

²¹ Переверзев С.В., Хоптинець І.М., Сорокун А.А. Стоянка Великий Дивлин 1 (скупчення Е)...

²² Павленко С.В., Томашевський А.П. Розвідки на Житомирщині // Археологічні дослідження в Україні 2014. Київ: «Стародавній Світ», 2015. С. 36-38.

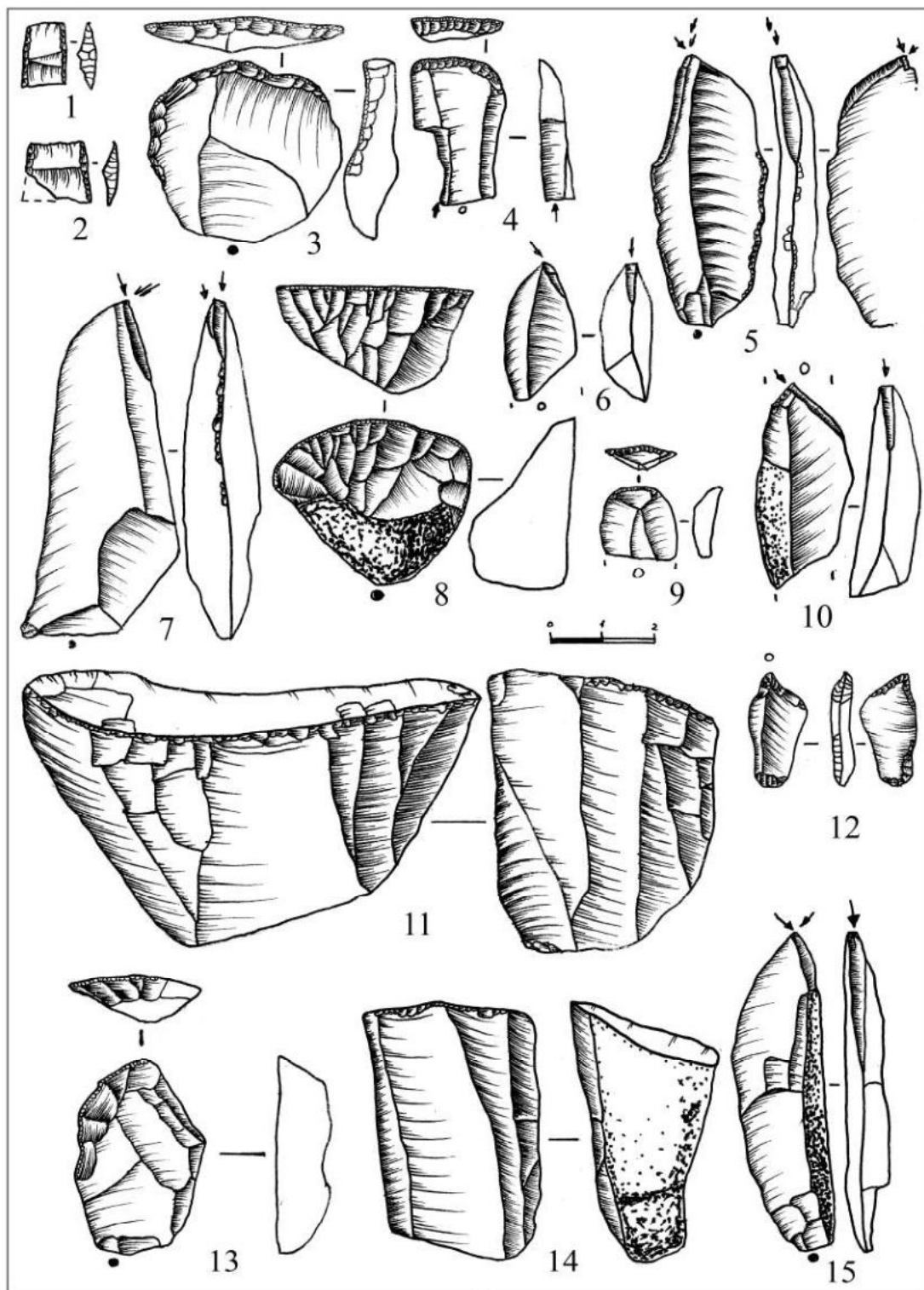

Рис. 5. 1-4 – Жерев 3; 5, 10 – Бобрічі 6; 6 – Бобрічі 3; 7 – Бобрічі 1; 8 – Бобрічі 2;
9, 11, 12 – Червона Волока 1; 13 – Червона Волока 5; 14-15 – Червона Волока 6.

Більшість крем'яних матеріалів становлять відходи виробництва (24 одиниці). Серед них виділяються два одноплощадкові нуклеуси – торцевий і сплющений. Крім того, знайдено 1 авіаж, 18 відщепів, 3 пластини.

У колекції є два знаряддя праці: різець серединний на пластині ретушований по одному із країв (рис. 5, 7), та відщеп з ретушшою на дистальному кінці.

Дані матеріали не дозволяють провести чітке культуро-хронологічне визначення пам'ятки. Проте, слід зазначити, що артефакти крем'яної колекції є монокультурними, і говорять про досить високий розвиток у межах кам'яного віку. Пластинчасті сколи та негативи від них на нуклеусах з одного боку, і майже відсутня патина та «молодий» вигляд знахідок з іншого все ж дають можливість умовно датувати пункт у межах мезоліту-неоліту.

Бобричі 2. Пам'ятка виявлена Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташована за 200 м на захід від Бобричів 1 на піщаній терасі лівого берегу р. Жерев (рис. 1). Підйомний матеріал зібраний на площі 0,05 га в оборці протипожежної лісової траншеї.

Колекція налічує 59 виробів. Основною категорією є відходи виробництва – 56. З них 3 пластини, 1 пластинка, 36 відщепів, 1 уламок, 15 лусочок.

Знаряддя праці представлені скребачкою кінцевою на первинному відщепі (рис. 5, 8), різецем серединним на відщепі та відщепом з напівкрутою ретушшою на дистальному кінці з вентральної сторони.

Невелика кількість матеріалу, а також відсутність артефактів, що дають можливість культуро-хронологічного визначення не дають змоги віднести дане місцезнаходження до тієї чи іншої культури. Проте присутність пластинчастих сколів у, на перший погляд, монокультурній колекції дають можливість умовно датувати її періодом мезоліту-неоліту.

Бобричі 3. Місцезнаходження виявлене Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташоване за 200 м на захід від Бобричів 2 на піщаній терасі лівого берегу р. Жерев (рис. 1). Підйомний матеріал зібраний на площі 0,04 га в оборці протипожежної лісової траншеї.

Загальна кількість матеріалу 6 одиниць представлених 4 пластинами, 1 відщепом і кутовим різцем на дистальному уламку пластини (рис. 5, 6).

Кількість матеріалів недостатня для культурно-хронологічного визначення, проте зважаючи на наявність пластин і призматичне розколювання, з одного боку, і мінімальну патинізацію, з іншого, дають можливість віднести місцезнаходження до мезоліту-неоліту.

Бобричі 4. Місцезнаходження виявлене Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташоване за 100 м на захід від Бобричів 3, на піщаній терасі лівого берегу р. Жерев (рис. 1). Підйомний матеріал зібраний на площі 0,14 га у оборці протипожежної лісової траншеї.

Загальна кількість матеріалу – 14 одиниць, серед них 9 відщепів, з яких 7 первинні, 1 пластина, 2 лусочки, пренуклеус і перфоратор на масивному відщепі.

Кількість матеріалу та відсутність показових артефактів не дають змоги чіткого культурно-хронологічного визначення. Проте, зважаючи на присутність у колекції повздовжньої пластини й огранку дорсальних сторін кількох відщепів, дану технологію можна віднести до пластинчастих, можливо мезоліто-неолітичних.

Бобричі 6. Місцезнаходження виявлене Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташоване за 450 м на північний-захід від Бобричів 4 на піщаній те-

расі лівого берегу р. Жерев (рис. 1). Пам'ятка розміщена на мисі з південно-західною проекцією, утвореному впадінням струмка у річку. Підйомний матеріал зібраний на площі 0,32 га в оборці протиопожевної лісової траншеї.

Колекція складається з 33 виробів. Більшість є відходами виробництва (27 одиниць). З них 18 відщепів (первинні – 6), пластини – 2, 1 пластинка, 1 авіваж, 1 лусочка, 2 уламки, пренуклеус і нуклеус одноплощадковий торцевий.

На пам'ятці знайдено 6 знарядь праці: 2 різці – кутовий на зламаній пластині (рис. 5, 10) і серединний на пластині з ретушшою на двох краях (рис. 5, 5); перфоратор на зламаній пластині; скобель на відщепі; 2 ретушовані відщепи.

Кількість матеріалів недостатня для культурно-хронологічного визначення, проте зважаючи на наявність пластин, їх використання як основної заготовки для виготовлення знарядь праці та призматичне розколювання, з одного боку, а також мінімальну патинізацію, з іншого, дають можливість віднести місцезнаходження до епохи мезоліту-неоліту.

Калинівка. Пам'ятка відкрита Східно-Волинською археологічною експедицією²³, знаходиться в однойменному селі поряд із місцевим звалищем на лівому березі р. Кремна (рис. 1). Дюни на яких розташоване місцезнаходження частково зруйновані ямами для добування піску. Площа на якій зібрано підйомний матеріал становить 0,1673 га.

Колекція пам'ятки становить 12 екземплярів. З них 5 кам'яних виробів (1 пластина і 4 відщепи) та 7 фрагментів кераміки. Дана кількість кременю не дає змоги точної культурно-хронологічної інтерпретації. Попередньо, завдяки наявності пластини, паралельній огранці дорсальних сторін відщепів та слабкій патинізації, пункт можна віднести до епохи мезоліту-неоліту.

Літиш 1А. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем²⁴, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Розташована на мисі лівого берега р. Літиш (100 м від нього), за 1,6 км на південь від крайніх хат с. Липники, на межі поля і лісу (рис. 1). Площа на якій зібрано підйомний матеріал становить 1,5708 га.

Колекція складається з 32 виробів. Більшість з них це відходи виробництва – 27 одиниць. Вони представлені нуклеусом двоплощадковим; 6-ма пластинами, з них 2 реберчасті; 16-ма відщепами, з них 6 первинні; 3-ма уламками та 1 лусочкою. Із виробів з вторинною обробкою наявні 4 відщепи ретушовані та крем'яний відбійник. Частина матеріалів знаходиться у Липницькому краєзнавчому музеї.

Матеріали колекції не є показовими та не дають змоги чіткої культурно-хронологічної інтерпретації. Проте, враховуючи пластинчастість і слабку патинізацію їх можна віднести до епохи мезоліту-неоліту.

Літиш 1Б. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М. О. Хоптинцем²⁵, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Розташована на високій терасі лівого берега р. Літиш (320 м на пн. від нього), за 1,15 км на південь від крайніх хат с. Липники, та 460 м на пн.-зх. від пункту Лемеш 1А (рис. 1). Артефакти зібрані поміж моренних виходів на площі, що становить 0,626 га.

²³ Павленко С.В., Томашевський А.П., Борисов А.В., Переверзев С.В. Розвідки на Житомирщині... С. 156.

²⁴ Хоптинцев М.О. Краєзнавчі археологічні дослідження в Лугинському районі Житомирської області. Археологічна карта села Липники // Археологія і давня історія України. Вип. 4 (25). Київ, 2017. С. 302-304.

²⁵ Ibid. С. 304.

Колекція налічує 28 виробів. Практично всі вони (26 одиниць) є відходами виробництва: нуклеус одноплощадковий (рис. Г.6, 4); 3 пластини; 14 відщепів, з них 5 первинних; 1 уламок; 7 лусочок. Вироби із вторинною обробкою представлені скобелем на відщепі та пластиною первинною ретушованою. Частина матеріалів знаходиться у Липницькому краєзнавчому музеї.

Матеріалів недостатньо для культурно-хронологічного визначення пам'ятки. Проте, враховуючи пластинчастість та слабку патинізацію їх можна віднести до епохи мезоліту-неоліту.

Мощаниця 1. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Розташована в однойменному, виселеному після аварії на ЧАЕС селі, на його пд.-сх. окраїні. Висока піщана дюна, що слугувала вулицею села розміщена за 880 м на південь від р. Мощаниця на правому березі, та за 250 м на північ від невеликого заболоченого струмка, що є її притокою (рис. 1). Площа на якій було зібрано підйомний матеріал становить 1,107 га.

Колекція налічує 25 виробів. Серед них більшість становлять відходи виробництва (24 одиниці): 1 пластинка реберчата; 12 відщепів, з них 3 первинні; 3 уламки; 8 лусочок. Вироби із вторинною обробкою представлені пластиною тронкованою по дистальному кінцю з ретушшю на одному з країв.

Матеріалів недостатньо для культурно-хронологічного визначення пам'ятки. Проте, враховуючи пластинчастість та слабку патинізацію їх можна віднести до епохи мезоліту-неоліту.

Мощаниця 2. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Розташовується на схід від однойменного села на піщаній дюні високої тераси лівого берега р. Мощаниця, за 920 м на схід від містка через річку, що знаходиться у центрі села (рис. 1). Площа становить 0,025 га.

Загальна кількість матеріалу становить 12 одиниць представлених виключно відходами виробництва. Серед них 3 пластини повздовжні, пластина біповздовжня та 8 відщепів повздовжніх.

Відсутність знарядь і нуклеусів не дає змоги віднести пункт до тієї чи іншої культури, проте розвинена пластинчаста техніка обробки та слабка патинізація дають можливість віднести його до епохи мезоліту-неоліту.

Гнилуша 2. Пам'ятка виявлена Північно-Житомирською археологічною експедицією розташована за 900 м на захід від с. Липники на сільськихгородах. Знаходиться на мисі лівого берега р. Гнилуша за 150 м на південь від русла річки та за 30 м на південь від сучасного меліоративного каналу, що впадає у річку.

Вироби з кременю нараховують 23 одиниці. Більшість із них це відходи виробництва: 2 пластини; 14 відщепів (3 первинні); 1 уламок. Крім того, виявлено 6 знарядь праці. Серед них – різець серединний на відщепі, три скобелі на відщепах і 2 відщепи з ретушшю.

Незважаючи на невелику кількість артефактів і відсутність показових знарядь, пам'ятку можна віднести до періоду мезоліту-неоліту.

Червона Волока 1. Пам'ятка відкрита Східно-Волинською археологічною експедицією у 2014 р.²⁶ Розташована на піщаній дюні першої тераси лівого берега

²⁶ Павленко С.В., Томашевський А.П. Розвідки на Житомирщині... С. 36-38.

р. Жерев, поряд із впадінням у нього безіменної притоки (її правий берег). Знаходиться вона за 290 м на пн.-сх. від крайніх хат однойменного села (рис. 1). Площа на якій зібрано підйомний матеріал становить 0,6995 га.

Колекція налічує 142 вироби, серед них переважають відходи виробництва (135 од.): 1 пренуклеус, що використовувався як відбійник, про що свідчить «зірчаста» забитість на ньому; 11 нуклеусів (6 двоплощадковими, 4 одноплощадковими (рис. 5, 11) та 1 багатоплощадковим); 22 пластини; 11 пластинок; 66 відщепів, з яких 6 первинних; 3 уламки; 21 лусочка.

Вироби із вторинною обробкою представлені 7 одиницями. Серед них: скребачка кінцева на пластині (рис. 5, 9), 2 перфоратори на пластинах (рис. 5, 12), 2 ретушовані пластини, скобель на відщепі та відщеп ретушований.

Кількість матеріалу недостатня для точної культуро-хронологічної інтерпретації. Очевидно пам'ятка є результатом неодноразового відвідування різноманітними групами населення у межах різних археологічних періодів – від фінального палеоліту до неоліту і, навіть, епохи бронзи. Про це свідчать різні прийоми розщеплення, що прослідковуються на нуклеусах, від досить розвиненої пластинчастої технології до відщепового багатоплощадкового нуклеуса. Крім того, помітним є різний ступінь патинізації артефактів, що перебувають у приблизно однакових умовах.

Червона Волока 2. Пам'ятка виявлена Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташована на дюні правого берега р. Жерев на східній околиці однойменного села, за 110 м на схід від крайньої хати, за 210 м на пн.-зх. від місцевої лікарні (рис. 1). Площа на якій зібрано підйомний матеріал становить 0,4739 га. Частина пам'ятки зруйнована ямою для добування піску.

Загальна кількість матеріалу в колекції становить 58 виробів. Більшість з них відходи виробництва – 56 одиниць: 2 двоплощадкові нуклеуси (рис. 6, 6); 3 одноплощадкові нуклеуси (рис. 6, 1); 5 пластин; 2 пластинки; 28 відщепів (5 первинних); 5 уламків кременю; 11 лусочок.

Вироби із вторинною обробкою представлені різцем кутовим на відщепі (рис. 6, 2) і відщепом ретушованим.

Крем'яні матеріали не дають змоги віднести пам'ятку до конкретної культури, проте пластинчаста техніка розколювання та слабка патинізація дають змогу умовно датувати пункт періодом мезоліту-неоліту.

Червона волока 3А. Пам'ятка виявлена Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташована на високій терасі лівого берега р. Жерев за 200 м на пн.-сх. від його сучасного русла, за 310 м на пд. від траси Червона Волока-Рудня Жеревці (рис. 1).

Матеріали зібрані у протипожежній лісовій траншеї, що йде паралельно трасі, та навколо неї, на площі 0,1508 га. Територія, на якій розміщене місцезнаходження є межею лісу та заплавної чагарників річки, та займає розчищену від рослинності полосу під ЛЕП до с. Рудня Жеревці.

Колекція налічує 26 виробів. Всі вони відносяться до відходів виробництва. серед яких 2 пренуклеуси, один з яких використовувався як відбійник; 2 одноплощадкові нуклеуси; 2 реберчасті пластини; 1 пластинка; 9 відщепів (1 первинний); 3 уламки; 7 лусочок.

Невелика кількість матеріалів і відсутність культуро-визначальних речей не дають змоги віднести пам'ятку до конкретної культури. Проте пластинчастість розколювання, а також нуклеус, що був знайдений на сусідньому місцезнаходженні Чер-

вона Волока ЗБ дають можливість віднести пункт до епохи неоліту, чи, навіть, енеоліту. Даний нуклеус за техніко-типологічними характеристиками повністю відрізняється від інших матеріалів скупчення ЗБ, що відноситься до Бронзового віку, та тяжіє до пункту ЗА.

Червона Волока 5. Місцезнаходження виявлене Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташоване на високій терасі правого берега р. Жерев, за 200 м на пн.-сх від її сучасного русла, за 280 м на пд.-зх. від траси Червона Волока-Рудня Жеревці (рис. 1). Площа, на якій зібрано підйомний матеріал, становить 0,3205 га.

Колекція налічує 30 виробів. Більшість із них – це відходи виробництва: 5 пластин, 1 мікропластина, 16 відщепів (з них 2 первинні), 4 лусочки та 2 уламки. Вироби із вторинною обробкою представлені кінцевою скребачкою на відщепі (рис. 5, 13) та відбійником із пісковика.

За крем'яними матеріалами немає змоги зробити чітку культуро-хронологічну інтерпретацію, проте легка патинізація та пластинчастість комплексу дають можливість віднести його до епохи мезоліту-неоліту.

Червона Волока 6. Пам'ятка виявлена Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташована на високій параболічній дюні правого берега р. Жерев, за 110 м від його сучасного русла (рис. 1). Пункт у незадовільному стані, так як всю його площу (1,761 га) займає місцеве сміттєзвалище, а також кілька стихійних ям для добування піску.

Одна із найчисельніших, за кількістю матеріалів, пам'яток (163 одиниці). Серед них більшість є відходами виробництва (157 одиниць). У колекції наявні 2 нуклеуси: 1 – нуклеус одноплощадковий зламаний (рис. 5, 14); 2 – нуклеус одноплощадковий кинутий на перших стадіях утилізації.

Серед відходів виробництва більшість становлять відщепи – 94 (з них 24 первинні), пластини – 25, пластинки – 4, уламків – 8 і лусочок – 28.

Вироби із вторинною обробкою представлені 6 одиницями. Серед них: різець серединний на пластині (рис. 5, 15), різець кутовий на відщепі та кутовий на пластині, скребачка кінцева на відщепі та 2 ретушовані відщепи.

Велика кількість відходів виробництва, у тому числі відщепів (особливо первинних), пластин, уламків і лусочок дають змогу віднести даний пункт до стоянок-майстерень.

Незважаючи на досить велику кількість матеріалів, відсутність метальної зброї чи інших культуро-визначальних артефактів не дають змоги віднести пам'ятку до якоїсь конкретної культури. Щоправда, призматичне розщеплення, пластинчастість і майже відсутня патина, дають можливість визначити її у межах мезоліту-неоліту.

Червона Волока 7. Місцезнаходження виявлене Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташоване за 120 м на захід від пункту Червона Волока 6, на західному схилі дюни, де й розміщена, у протипожежній траншеї, та навколо неї. Площа пункту становить 0,2681 га.

Кількість матеріалу зібраного на поверхні налічує 10 одиниць. Всі вони відносяться до відходів виробництва. Єдиний нуклеус виявлений у колекції являється одноплощадковим торцевим, з гладкою природною площадкою та негативами від зняття пластинок. Також знайдено 2 пластини, 1 пластинку, 3 відщепи, 1 уламок і 2 лусочки.

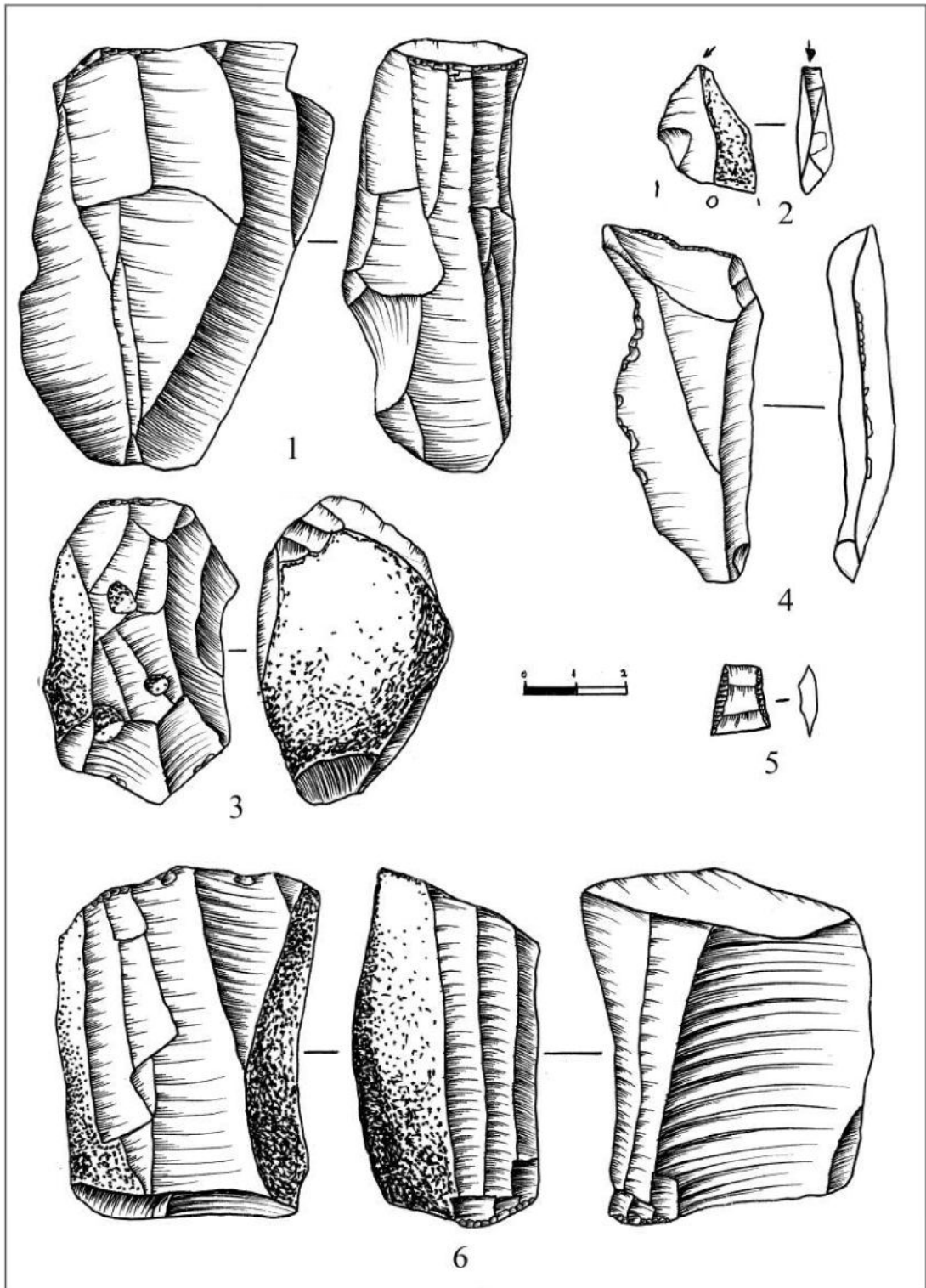

Рис. 6. 1, 2, 6 – Червона волока 2; 3, 4, 5 – Червона Волока 9.

Завдяки невеликій кількості матеріалу неможливо чітко інтерпретувати дане місцезнаходження, проте територіальна близькість і типологічна схожість до пункту Червона Волока 6, дають змогу віднести його до мезо-неолітичного часу.

Червона Волока 9. Пам'ятка виявлена Східно-Волинською археологічною експедицією. Розташована на правому березі р. Жерев за 90 м від сучасного її русла (рис. 1). Матеріали зібрані по піщаній дорозі та сосновій посадці поряд з нею. Площа на якій зібрано підйомний матеріал становить 2,2813 га. Артефакти виготовлені людиною зібрані серед виходів моренного кременю. Колекція налічує 59 крем'яних артефактів. Серед них більшість становлять відходи виробництва – 56 одиниць. Серед них 2 двоплощадкові нуклеуси (рис. 6, 3); 30 відщепів (6 первинних); 3 пластини; 2 пластинки; 1 мікропластина, 1 уламок і 17 лусочок.

Вироби із вторинною обробкою представлені ретушованими відщепом і пластиною (рис. 6, 4), а також високою трапецією з напівкрутою притуплюючою ретушшю по обох краях (рис. 6, 5).

Враховуючи техніко-типологічні особливості крем'яних матеріалів пам'ятки, незначну патинізацію та наявність середньовисокої трапеції притаманної для культур мезо-неоліту, пункт, можливо, можна віднести до яніславицької культури. Проте для підтвердження попередніх висновків місцезнаходження потребує додаткових обстежень.

Жерев 3. Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем М.О. Хоптинцем, обстежена Північно-Житомирською археологічною експедицією. Знаходиться за 4,11 км на пд.-зх. від крайніх хат с. Повч, і за 3,29 км від Повчанської ГЕС (рис. 1). Розташована на високому мисі лівого берега р. Жерев, велика частина якого зруйнована у середині ХХ ст. завдяки будівництву ГЕС та водосховища для неї. Мис розмивається водами річки так, що частина пам'ятки опинилася під водою. Крім того, берег Жерева усяний виходами моренного кременю серед якого знаходяться артефакти виготовлені людиною, що зібрані на площі 0,0867 га.

Загальна кількість матеріалу становить 46 екземплярів. Із них основну частину складають відходи виробництва – 33 одиниці: 2 нуклеуси одноплощадкові (торцевий і сплющений); 8 пластин, 3 пластинки повздовжні; 1 мікропластина; 14 відщепи (первинні – 5); 4 лусочки; 1 уламок.

Вироби із вторинною обробкою (14 од.) представлені 3 скребачками на відщепі (рис. 5, 3), 3 різцями бічними ретушними на відщепі, кутовим різцем на пластині, комбінованим знаряддям – кінцева скребачка та кутовий різець на пластині (рис. 5, 4), 2 відщепами з ретушшю, уламком знаряддя з притуплюючою ретушшю, перфоратором на первинному відщепі. Найцікавішими знахідками на пункті являються 2 трапеції: 1 – трапеція висока з притуплюючою ретушшю на зрізах призматичної пластини (рис. 5, 1), 2 – трапеція середньо-висока з притуплюючою ретушшю на зрізах призматичної пластини та зломом в основі трапеції (рис. 5, 2).

Пам'ятка змішана, більшість її матеріалів є характерними для мезо-неолітичних культур Полісся. Найбільш вірогідним було б віднести її до яніславицької культури.

Рудня Жеревці. Пам'ятка виявлена Північно-Житомирською археологічною експедицією, розташована на терасі лівого берега р. Жерев, на межі лісу заплавних чагарників, у протипожежній траншеї. Відстань до однойменного села 650 м на пн.-зх., до залізничного мосту через річку 150 м на захід.

Площа на якій зібрано підйомний матеріал становить 0,2036 га. Загальна кількість матеріалу – 6 артефактів. Серед них 2 пластини; скребачка кінцева на пластині;

скобель на пластині; пластина ретушована; та фрагмент кераміки з домішками органіки та пірофіліту, який, імовірно, є уламком стінки неолітичної посудини.

Таким чином, дану пам'ятку можна віднести до епохи неоліту, щоправда матеріалів недостатньо для визначення конкретної культури.

Висновки. Отже, за досить нетривалу історію археологічних досліджень у Лугинському районі, виявлено 36 пам'яток кам'яної доби, серед яких 15 відносяться до епохи палеоліту. На деяких із них проводились стаціонарні розкопки та виявлено культурний шар (Великий Дивлин I, скупчення А, Е).

Найдавніші пам'ятки краю відносяться до середнього палеоліту, Червона Волока 11 та Літиш 3. Проте слід зазначити, що культурні шари на них, очевидно, зруйновані природними чинниками (льодовик, водні процеси й ін.), а самі артефакти нечисельні, дуже люстровані та знайдені серед морени.

Багато пам'яток важко інтерпретувати, через відсутність показових матеріалів і, навіть, нуклеуси, завдяки поганій якості сировини, часто є нетиповими, і не дають змоги відносити їх до конкретних культур. Тому доводиться оперувати широким поняттям мезоліт-неоліт, так як неможливо точніше охарактеризувати матеріали певних колекцій.

Проте, незважаючи на проблеми, територія району є цікавою та перспективною для проведення подальших археологічних робіт. Багато пам'яток потребують додаткових досліджень для уточнення культурної належності. Велика частина території ніколи не обстежувалась археологами, що дає змогу відкриття нових пам'яток. Наявність стоянок зі збереженим культурним шаром свідчить про можливість відкриття подібних пунктів у майбутньому.

REFERENCES

- Khoptynets, I.M. & Shydlovskiy, P.S.** (2010). Kompleks arkheolohichnykh pam'iatok poblyzu sela Velykyi Dyvlyn na Zhytomyrshchyni [A complex of archaeological sites near the village of Velykyi Dyvlyn in Zhytomyr region]. Abstracts of Papers: *III Volynska mizhnarodna istoryko-kraieznavcha konferentsiia (Zhytomyr, 12-13 lystopada 2010 r.)*, 97-99 [in Ukrainian].
- Khoptynets, I.M.** (2017). Karta pamiatok kam'ianoi doby Luhynskoho r-nu na Zhytomyrshchyni. Problemy ta perspektyvy doslidzhen u rehioni. [Map of the Stone Age sites of the Luhyny district in Zhytomyr region. Problems and prospects of research in the region]. Abstracts of Papers: *Interpretatsiia arkheolohichnykh dzherel: zdobutky ta vyklyky*, 29-32 [in Ukrainian].
- Khoptynets, I.M.** (2018). Rozvidky v Luhynskomu raioni na Zhytomyrshchyni [An archaeological exploration work done in Luhyny district of the Zhytomyr region] *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016*, 31-32 [in Ukrainian].
- Khoptynets, M.O.** (2018). *Lypnyky: shliakh z mynuloho v maibutnie*. [Lypnyky: the path from the past to the future]. Lypnyky [in Ukrainian].
- Khoptynets, M.O.** Kraieznavchi arkheolohichni doslidzhennia v Luhynskomu raioni Zhytomyrskoi oblasti. Arkheolohichna karta sela Lypnyky [Archaeological research in local history of Luhyny district Zhytomyr region. Village Lypnyky archaeological map]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4 (25), 299-308 [in Ukrainian].
- Pavlenko, S.V., Tomashevskiy, A.P., Borysov, A.V. & Pereverziev, S.V.** (2010). Doslidzhennia v Ovrutskomu ta Luhynskomu raionakh Zhytomyrskoi obl. u 2009 r. [Archaeological researches in Ovruch and Luhyny districts of Zhytomyr region in 2009]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009*, 316-317 [in Ukrainian].
- Pavlenko, S.V., Tomashevskiy, A.P., Borysov, A.V. & Pereverziev, S.V.** (2011). Rozvidky na terytorii Zhytomyrskoi obl. [Archaeological exploration work realized in Zhytomyr region]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2010*, 255-256 [in Ukrainian].
- Pavlenko, S.V., Tomashevskiy, A.P., Borysov, A.V. & Pereverziev, S.V.** (2013). Rozvidky na Zhytomyrshchyni [An archaeological exploration work done in Zhytomyr region]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012*, 156-157 [in Ukrainian].

- Pavlenko, S.V. & Tomashevskiy, A.P.** (2015). Rozvidky na Zhytomyrshchyni [An archaeological exploration work done in Zhytomyr region]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014*, 36-38 [in Ukrainian].
- Pereverziev, S.V., Khoptynets, I.M. & Shydlovskiy, P.S.** (2009). Velykyi Dyvlyn – nova pamiatka doby piznoho paleolitu na Zhytomyrshchyni [Velykyi Dyvlyn – a new Upper Palaeolithic site in Zhytomyr region]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2006-2007*, 263-265 [in Ukrainian].
- Pereverziev, S.V., Khoptynets, I.M. & Sorokun, A.A.** (2015). Stoianka Velykyi Dyvlyn 1 (skupchennia E) na Zhytomyrshchyni [The settlement of Velykyi Dyvlyn-1 (Locality E) in Zhytomyr Region]. *Kamiana doba Ukrainy*, 16, 126-143 [in Ukrainian].
- Shydlovskiy, P.S. & Lyzun, O.M.** (2012). Stoianka Velykyi Dyvlyn «D» u konteksti paleolitu pivnichnoi Zhytomyrshchyni. [Velykyj Dyvlyn Site «D» in the Context of Palaeolithic of the North Zhytomyr region]. *Volynski istorychni zapysky*, 9, 168-181 [in Ukrainian].
- Shydlovskiy, P.S., Opanasiuk, A.M. & Khoptynets, I.M.** (2008). Novi znakhidky paleolitychnoi doby na Zhytomyrshchyni [The new finds of Palaeolithic epoch in Zhytomyr region]. Abstracts of Papers: «Radomyshl ta yoho istoriia». *Doslidzhennia pervisnoi arkheolohii v Ukraini (do 50-richchia vidkryttia paleolitychnoi stoianky Radomyshl)*, 86-95 [in Ukrainian].
- Shydlovskiy, P.S. & Khoptynets, I.M.** (2010). Piznopaleolitychnyi kompleks Velykyi Dyvlyn na Pivnichnii Zhytomyrshchyni [Upper Palaeolithic complex of sites Velykyj Dyvlyn on the North of Zhytomyr region]. *Kamiana doba Ukrainy*, 13, 179-188 [in Ukrainian].
- Shydlovskiy, P.S. & Khoptynets, M.O.** (2011). Problemy doslidzhennia ta okhorony arkheolohichnoho kompleksu pamiatok «Velykyi Dyvlyn» [The problems of the investigation and protecting of archaeological complex of sites «Velykyj Dyvlyn». (in Ukrainian).] *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pamiatkookhoromykh doslidzen*, 6, 537-547 [in Ukrainian].

Ivan Khoptynets

(State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage from Man-Made Disasters, Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1143-785X>

Sites of the Stone Age in Luhyn District of Zhytomyr Region

The paper is dedicated to the Stone Age sites of one of the northern Districts of Zhytomyr Region (Oblast) – Lugynsk District. The work presents a brief description of each archaeological site, including topographic conditions, analysis of artifacts, preservation status, and their cultural and chronological interpretation. As a result, problems and prospects of scientific studies on the territory of the District are named.

The District is one of the smallest in the Region and for a long period of time, it is ignored by archaeologists. The first sites are studied by Yu.V. Kukharchuk only in the mid-1980s.

Although the study of the area by various researchers and expeditions has lasted for over thirty years, the true interest of archaeologists in the Lugynsk District begins with the discovery of archaeological complex Velykyi Dyvlyn in the mid-00s of the 21st century. It is discovered by local lore specialist M.O. Khoptynets.

Since the beginning of the studies, 36 Stone Age archaeological sites have been discovered in the District. The earliest of them are Chervona Voloka-11 and Litysh-3, dated to the Middle Paleolithic. However, the evidence is insufficient and lustrated. A few other sites, including the majority of Velykyi Dyvlyn archaeological sites, are dated to the Late Paleolithic. The problem of most of them is the destruction of the cultural layers by natural (glacier, water processes, etc.) and anthropogenic factors (construction of hydroelectric power stations, agricultural activities, etc.). It is worth noting that instrumental reconnaissances and stationary excavations are conducted only at Velykyi Dyvlyn complex. In fact, the rest of the artifacts (accumulation A), and a fully preserved cultural layer (accumulation E) are found at two of its accumulations.

Another problem for interpretation is that most of the sites are the workshops that lack

cultural-defining artifacts, and even the cores, due to the poor quality of the raw material, often make it impossible to refer them to specific cultures.

Nevertheless, despite all the above mentions problems, the area of the District is interesting and promising for further studying. A large number of sites with only surface findings require additional studying (especially dated to the Mesolithic and Neolithic periods) for clarifying the cultural identity. The presence of sites here with a preserved cultural layer gives hope for the discovering of similar sites in the future. In addition, much of the territory has never been surveyed by professional archaeologists or local lore specialists.

All this shows the expediency of future archaeological studies of the prehistoric past of Luhyn District of Zhytomyr Region.

Keywords: archaeological site, Stone Age, Paleolithic, Mesolithic, Neolithic

Надійшла до редакції / Received: 01.10.2019

Схвалено до друку / Accepted: 23.12.2019